

Andrzej Pieczywok

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0000-0002-4531-0630

a.pieczywok@wp.pl

Strategie uczenia się o bezpieczeństwie człowieka – ujęcia teoretyczne

Streszczenie

Teść artykułu dotyczy istotnego obszaru zdobywania wiedzy o bezpieczeństwie człowieka – strategii uczenia się. Strategia ta oraz strategia nauczania stanowią najważniejsze procesy w kształceniu człowieka. Współczesny świat jest pełen różnych zagrożeń i dlatego istnieje potrzeba wypracowania odpowiednich strategii uczenia się, które pomogą skutecznie zdobywać wiedzę i umiejętności, przystosować się do nowych warunków i radzić sobie z kryzysami. Strategie uczenia się są pomocne także w rozwoju osobowości człowieka, w przygotowaniu do życia społecznego oraz w edukacji na rzecz bezpieczeństwa. Celem artykułu jest określenie złożoności strategii uczenia się w kontekście bezpieczeństwa człowieka, w tym wskazanie rodzajów tych strategii i ich wykorzystanie w przeciwdziałaniu różnym zagrożeniom. Artykuł składa się ze wstępu, analizy pojęcia „uczenie się”, wskazania podstawowych pojęć związanych ze strategiami uczenia się, charakterystyki wybranych strategii uczenia się oraz podsumowania.

Słowa kluczowe

zagrożenia, bezpieczeństwo człowieka, uczenie się, strategie uczenia się, edukacja

Wstęp

Zagrożenia, konflikty są atrybutem życia ludzi, funkcjonowania organizacji, państw oraz społeczeństw. Współczesna złożoność i turbulentność procesów rozwojowych, różnorodność tradycji, kultur, poziomu życia, interesów ekonomicznych i politycznych stanowi podłoże zderzeń cywilizacyjnych, często gwałtownych, zbrojnych, także w postaci aktów terrorystycznych i ludobójstwa oraz zbrodni wojennych. Przykładem tych ostatnich jest aktualnie toczona wojna na Ukrainie, gdzie dochodzi do rosyjskich bezpośrednich aktów przemocy, zabójstw i gwałtów.

Sfery uczenia się, zagrożeń i bezpieczeństwa¹ są zaliczane do kategorii określeń niezwykle ważnych w przestrzeni funkcjonowania człowieka i często pojawiają się w teorii oraz w języku potocznym. Uczenie się jest procesem, w którym człowiek bierze udział na co dzień, przez całe życie. Nie zawsze czyni to w sposób świadomy. Bezpieczeństwo rozumiemy jako stan braku zagrożenia, ale też zagrożenie i proces kształtowania oraz umacniania tego stanu. Jest też procesem, który daje poczucie pewności i gwarantuje szanse swobodnego rozwoju. Zagrożenie jest rozumiane jako sytuacja uświadamiana przez podmiot, a związana z utratą życia, zdrowia, wolności czy dóbr materialnych².

Panuje powszechne przekonanie, że niemal każdy człowiek chce czuć się bezpieczny. Zwiększanie świadomości ludzi istniejących zagrożeń, przez właściwe wychowanie i edukację, pozwala uniknąć katastrofy i wzmocnić tym samym ich komfort psychiczny. Każda jednostka powinna zdobyć umiejętność przewidywania i unikania zagrożeń, a także nauczyć się radzenia sobie w sytuacjach niebezpiecznych i kryzysowych, m.in. przez ich właściwe oszacowanie oraz ocenę swoich możliwości. To właśnie dzięki edukacji, której ważną częścią jest proces uczenia się, powinno się kłaść duży nacisk na tworzenie

- 1 Zob.: J. Gierszewski, A. Pieczywok, *Spoleczny wymiar bezpieczeństwa człowieka*, Warszawa 2018; M. Karpiuk, *Ograniczenie wolności uzewnętrzniania wyznania ze względu na bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2017, t. 9, s. 10–17; A. Pieczywok, *Działania społeczne w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego*, Lublin 2018, s. 13; idem, *Idee bezpieczeństwa człowieka w teoriach i badaniach naukowych*, Bydgoszcz 2021, s. 20–21.
- 2 B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 1997, s. 65.

i przeobrażanie systemów wiedzy w taki sposób, żeby stymulowały kreatywną postawę człowieka.

Środowisko kształtowane przez człowieka wymyka się spod jego kontroli i rodzi wiele nieprzewidywalnych wcześniej zagrożeń dla swego twórcy, obraca się nie tylko przeciwko człowiekowi, lecz także przeciwko przyrodzie. Staje się niebezpieczne i zagraża trwaniu (przyrody), kontynuacji życia (świata organicznego) i przetrwaniu (człowieka i życia społecznego, wartości i od wieków cenionych norm etycznych). Wywiera presję na naukę, pogłębia jej decentralizację i dehumanizuje, dzieląc ją na nauki przyrodnicze, techniczne i humanistyczne³.

Współcześnie coraz częściej jest podkreślana pilna potrzeba kształcenia człowieka umięjącego przewidywać i tworzyć świat nowy, dotychczas nieprzewidywalny i niewyobrażalny. Szczególną rolę w kształceniu właściwych postaw i wartości, zdobywaniu wiadomości i umiejętności z przeciwdziałania różnym zagrożeniom człowieka odgrywają strategie uczenia się z obszaru bezpieczeństwa. Są one jedną z podstawowych dróg kształtowania poczucia bezpieczeństwa, radzenia sobie w sytuacjach trudnych i konfliktowych. Uczenie się jest też istotną częścią procesu dydaktyczno-wychowawczego.

Wobec tego można sądzić, że proces uczenia się i bezpieczeństwo są ściśle powiązane, że między nimi zachodzą istotne związki i zależności. O ich sile, zakresach treściowych i ukierunkowaniu orzeka się na ogół z punktu widzenia efektywności przedsięwzięć realizowanych na rzecz bezpieczeństwa człowieka.

Wobec wielu zagrożeń i niepewności egzystencji człowieka przebywającego w różnych przestrzeniach jego życia powstaje zasadnicze pytanie: Jak unikać lub jak dawać sobie radę? Pytanie to często sprowadza się do jakości i skuteczności uczenia się człowieka.

Umiejętność wykorzystania wiedzy przez człowieka w sytuacjach przywrócenia stanu bezpieczeństwa lub niedopuszczenie do jego utraty wymaga zastosowania odpowiedniej strategii działania. Strategia ta ma dość ścisły związek z procesem uczenia się. Skuteczne strategie uczenia się odgrywają tutaj ważną rolę, ponieważ mogą pomóc uczynić naukę szybszą, łatwiejszą i bardziej efektywną.

3 M. Czuryk, K. Drabik, A. Pieczywok, *Bezpieczeństwo człowieka w procesie zmian społecznych, kulturowych i edukacyjnych*, Olsztyn 2018, s. 194.

Strategie nie sprowadzają się jedynie do sposobu, czyli procedury postępowania, ale są świadomym sposobem uczenia się. To określone procesy i czynności poznawcze „[...] warunkujące, jaki będzie efekt uczenia się, w tym zapamiętywanie i procesy metapoznawcze”⁴. Strategie obejmują określoną procedurę postępowania w procesie uczenia się oraz pozwalają osobie uczącej się zrozumieć, dlaczego postępuje w taki właśnie sposób.

Aktualnego znaczenia w obszarze strategii uczenia się o bezpieczeństwie człowieka nabierają pytania dotyczące jego autokreacji, którą najczęściej utożsamia się z autoedukacją rozumianą jako proces autonomicznie, samodzielnie przez człowieka wzbudzany i realizowany.

W świecie dynamicznych zmian i nieustannych odkryć umiejętność skutecznego uczenia się jest niezwykle cenna nie tylko w obszarze bezpieczeństwa człowieka, lecz także w całym jego życiu. Rozwijanie strategii uczenia się w coraz większym stopniu powinno być priorytetem instytucji edukacyjnych, żeby osoby uczące się (uczniowie, studenci) osiągały lepsze wyniki w nauce, ale też były w stanie efektywnie studiować, odnosić edukacyjne i zawodowe sukcesy, a także umiejętnie przeciwdziałać wszelkim zagrożeniom personalnym i strukturalnym.

Celem artykułu jest określenie złożoności strategii uczenia się w kontekście bezpieczeństwa człowieka, w tym wskazanie rodzajów tych strategii i ich wykorzystanie w przeciwdziałaniu różnym zagrożeniom. Główny problem badawczy artykułu brzmi: Jaki wpływ na bezpieczeństwo człowieka mają strategie uczenia się? Główne metody naukowego rozwiązania problemu badawczego to metody teoretyczne dotyczące analizy i syntezy literatury przedmiotu.

Proces uczenia się – analiza pojęcia

W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele definicji uczenia się. Istnieje zgoda, że uczenie się jest procesem, co oznacza długotrwałe, zamierzone, ściśle ze sobą powiązane czynności. Ważne jest rozumienie tego pojęcia w ujęciu wieloaspektowym: dydaktycznym, psychologicznym i fizjologicznym.

4 R.I. Arends, *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994, s. 488.

Według Wincentego Okonia „[...] uczenie się jest procesem, w toku którego na podstawie doświadczenia, poznania i ćwiczenia – powstają nowe formy zachowania się i działania lub ulegają zmianom formy wcześniej nabyte”⁵. Jednocześnie podkreśla, że prawidłowość uczenia się podmiotu wynika z wielostronności aktywności obejmującej aktywność intelektualną, emocjonalną i praktyczną⁶.

Zygmunt Włodarski uważa uczenie się za „[...] proces zachodzący w układzie nerwowym, a którego efektem są zmiany w zachowaniu” albo „[...] nabywanie doświadczeń wyrażające się w modyfikacji zachowania”⁷. Uczenie się to inaczej zdobywanie wiadomości i umiejętności potrzebnych w życiu człowieka i jego funkcjonowaniu społecznym. Takie znaczenie nadaje uczeniu Czesław Kupisiewicz, pisząc, że jest to: „[...] proces zamierzonego nabywania przez uczący się podmiot określonych wiadomości, umiejętności i nawyków, dokonujący się w toku bezpośredniego i pośredniego poznania rzeczywistości. Zakładamy przy tym, że czynnikami wyzwajającymi ów proces są dostatecznie silne motywy uczenia się, a jego rezultatem jest wzrost posiadanego zasobu wiedzy i sprawności, wywierający wpływ na poglądy, przekonania, postępowanie i ogólny rozwój jednostki, słowem – na jej zachowanie”⁸.

Istniejące zagrożenia spowodowały znaczący wzrost znaczenia uczenia się jako podstawowej umiejętności współczesnego człowieka. Tym samym wzrosła rola instytucji edukacyjnych (szkół, uczelni itp.) w przygotowaniu kolejnych pokoleń do całożyciowego uczenia się. Właśnie od instytucjonalnej edukacji, w tym przede wszystkim szkół, oczekuje się skutecznych działań mających na celu nauczenie młodych ludzi „[...] złożonej umiejętności uczenia się [...] docierania do źródeł, formułowania celów uczenia się, wypracowywania skutecznych strategii nabywania, integracji i weryfikacji wiedzy czy praktycznego jej wykorzystywania”⁹. Jeżeli nawet wiele treści poznanych w toku nauki szkolnej zostanie przez uczniów zapomnianych, to nauczyciele mogą –

5 W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1987, s. 56.

6 Ibidem, s. 196.

7 Z. Włodarski, *Psychologiczne prawidłowości uczenia się i nauczania*, Warszawa 1980, s. 14–17.

8 C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2012, s. 17.

9 M. Ledzińska, E. Czerniawska, *Psychologia nauczania. Ujęcie poznawcze*, Warszawa 2011, s. 83.

i powinni – dać uczniom narzędzia samodzielnego zdobywania wiedzy, w tym umiejętność uczenia się¹⁰. Bez tego nie sposób liczyć na urzeczywistnienie edukacji permanentnej.

Niestety, proces ten od strony praktycznej nie jest taki prosty. Uczenie się jest działaniem, w którym człowiek bierze udział na co dzień, przez całe życie. Uczenie się jest postawą wobec wiedzy i wobec życia, w której główną rolę odgrywa inicjatywa podmiotu uczącego się. Nie zawsze dzieje się to w sposób świadomy. Mechanizmy uczenia się (studiowania) i zapamiętywania polegają na zmianach aktywności i struktury sieci neuronalnych w mózgu. Czynnikiem potrzebnym do generowania tych zmian jest odpowiedni poziom pobudzenia komórek nerwowych. O samoregulacji uczenia się mówimy wówczas, gdy uczący się podmiot reguluje własne działania związane z uczeniem się, sprawuje kontrolę nad jego przebiegiem, treścią i skutkami¹¹. Zdaniem psychologów poznawczych nieustająca aktywność poznawcza jednostki jest „ideałem uczenia się”¹². Przejawia się w podejmowanych przez nią zachowaniach samoregulacyjnych, w tym wyborze skutecznych narzędzi zamierzonego nabywania informacji i wiedzy, czyli strategii uczenia się. Od wyboru tych strategii w dużym stopniu zależą uzyskiwane rezultaty.

Życie człowieka w znacznym stopniu polega na nieustannym uczeniu się. Uczymy się funkcjonować w najbliższym otoczeniu, staramy się zrozumieć otaczający nas świat, poznajemy siebie, swoje możliwości i swoje miejsce wśród ludzi. Obserwujemy to, co widoczne, odkrywamy to, co ukryte. Czerpiemy wiedzę z codziennych doświadczeń, spontanicznie sięgamy do różnego rodzaju źródeł informacji, uczęszczamy do placówek edukacyjnych. Przygotowujemy się do odgrywania ról społecznych i wykonywania zadań. W okresie dzieciństwa i młodości uczenie się jest najbardziej intensywne. Z czasem zwiększa się udział kształcenia zawodowego, ale nadal gromadzimy doświadczenia społeczne, rozwijamy różnorodne zainteresowania, uczymy się nie tylko z obowiązku, lecz także dla przyjemności¹³.

10 Ibidem, s. 16.

11 Ibidem, s. 107–119.

12 Ibidem, s. 77.

13 D. Klus-Stańska, *Paradygmaty dydaktyki. Myślenie teorii o praktyce*, Warszawa 2018, s. 13.

Uczenie się własne i uczenie innych jest podstawą życia społecznego i stanowi istotny element praktyk społecznych. Mają one swoje przejawy spontaniczne, nieformalne, ale też znaczna ich część stała się zadaniem instytucji tworzonych do organizowania edukacji, zatrudniających praktyków, którzy zajmują się organizowaniem nauczania i uczenia się. Oba te procesy są też przedmiotem zainteresowania badaczy, którzy poszukują rządzących nimi prawidłowości, reguł i uwarunkowań, formułują też sugestie, zalecenia i rekomendacje, które mogą zapewnić powodzenie uczenia się.

Dorota Zdybel pisze: „[...] aby proces uczenia się był bardziej efektywny, angażował głębokie struktury mózgowie i przynosił trwałe efekty, musi być świadomie zarządzany. A takie czynności, jak: inicjowanie uczenia się, planowanie strategii rozwiązania zadania, monitorowanie własnych procesów rozumienia, ewaluacja postępów w uczeniu się przez odniesienie ich do przyjętych celów i kryteriów, modyfikowanie planu czy sposobów realizacji zadania w razie pojawienia się przeszkód czy uświadamianie sobie własnych potrzeb edukacyjnych – to aktywność z natury metapoznawcza”¹⁴.

Podstawowe pojęcia związane ze strategiami uczenia się

Podstawowe pojęcia związane z strategiami uczenia się wchodzą w skład działań edukacyjnych rozumianych jako system czynności wywołujący planową zmianę w osobach uczących się. Są one złożone i wielokierunkowe. Każde działanie edukacyjne ma dwa aspekty, tj. emocjonalno-motywacyjny i poznawczy. Pierwszy dotyczy uczuć, motywów, postaw i wartości, drugi – wiadomości, umiejętności i sprawności działania.

Podstawowe pojęcia występujące w strategiach uczenia się wymagają przybliżenia, i tak oprócz wcześniej zdefiniowanego uczenia się należy wyjaśnić następujące terminy: nauczanie, kształcenie, samokształcenie, samorealizacja, rozwój.

Wincenty Okoń rozumie nauczanie jako „[...] planową systematyczną pracę nauczyciela z uczniami, polegającą na wywoływaniu i utrwalaniu zmian w ich wiedzy, postępowaniu i całej osobowości – pod wpływem uczenia się

14 Zob. D. Zdybel, *Metapoznanie – ukryty wymiar kompetencji uczenia się*, [w:] *Kompetencje kluczowe dzieci i młodzieży. Teoria i badania*, red. J. Uszyńska-Jarmoc, M. Bilewicz, Warszawa 2015, s. 55.

i opanowania wiedzy, przeżywania wartości i własnej działalności praktycznej¹⁵. Z definicji tej wynika, że nauczanie to nabywanie wiedzy i umiejętności, ale również rozwijanie zdolności i zainteresowań, a także rozwijanie osobowości i postaw moralnych. Można wnioskować, że nauczanie to także wychowanie. Wincenty Okoń potwierdza poglądy Bogdana Nawroczyńskiego, który definiując nauczanie, przyjmuje określenie oddziaływania zmierzającego do tego, żeby wychowanek przyswoił sobie wiadomości i umiejętności, żeby wykształcił się na odpowiednich dobrach kultury¹⁶. Przez nauczanie rozumie wspólne nauczyciela i uczniów działania, które powinny mieć charakter świadomego współdziałania. Nauczanie jest procesem bardzo złożonym, warunkowanym wieloma czynnikami oraz czynnościami. Przebieg nauczania decyduje o kształtowaniu postaw, przekonań oraz systemu wartości, zdobywanych przez uczące się osoby.

Kształcenie jest rozumiane jako nauczanie i uczenie. Przyjmuje się, że kształcenie jest organizowane przez instytucje, szkoły, zakłady pracy, organizacje społeczne. Ma charakter planowy, wielostronny, jest ukierunkowane na osiągnięcie określonych celów, wymaga systematycznego i długotrwałego wysiłku. Kształcenie rozwija sprawności umysłowe, zdolności, zainteresowania i zamiłowania. Dla Józefa Półturzyckiego jest to proces nauczania i uczenia się połączony we wspólne wykonywanie zadań dydaktycznych i wychowawczych. Są one wykonywane w formach postępowania właściwego dla różnych typów zajęć dydaktycznych. W trakcie takiego postępowania tworzą się nowe doświadczenia i uczący się nabywają nowe informacje, pojawia się proces kształcenia łączący nauczającą działalność nauczyciela z aktywnością poznawczą uczących się osób¹⁷.

Półturzycki sformułował dwa nowe pojęcia wynikające z samokształcenia – samowychowanie i samouctwo. Rezultatem kształcenia jest wykształcenie. Okoń, traktując kształcenie jako proces prowadzący do wykształcenia, odnoszący się do zmian całej osobowości, stwierdził, że zmiany te obejmują zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, która wiąże się z poznawaniem świata i jego przekształcaniem, jak i stronę aksjologiczną, która polega na

15 W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 55.

16 B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, Wrocław 1957, s. 41.

17 J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1999, s. 128.

kształtowaniu postaw i systemów wartości¹⁸. Kształcenie może być ogólne lub zawodowe. Można przyjąć, że kształcenie jest przygotowaniem człowieka w społeczeństwie, w świecie przyrody, techniki i kultury. Powinno dać jednostce umiejętność i odczucie potrzeby do samokształcenia i samokształtowania.

Kształcenie jest działaniem edukacyjnym, zrównoważonym w aspektach emocjonalno-motywacyjnym i poznawczym. Jego wynikiem jest zdolność do sprawnego osiągania celów o istotnej wartości społecznej. Przykładowo, samodzielne opanowanie pewnej dziedziny wiedzy lub organizacja trudnego przedsięwzięcia jest świadectwem odpowiedniego wykształcenia.

Samokształcenie należy rozumieć jako proces uczenia się prowadzony świadomie i samodzielnie przez osobę uczącą się. W słowniku pedagogicznym Okoń podał następującą definicję samokształcenia: „osiąganie wykształcenia poprzez działalność, której treść, cele, warunki i środki ustala sam podmiot. Ideałem samokształcenia jest, aby przekształciło się ono w stałą potrzebę życiową człowieka oraz stanowiło oparcie dla kształcenia ustawicznego”¹⁹.

„Proces samokształcenia o przewadze celów i treści wychowawczych w zakresie cech charakteru, postaw, uznawanych wartości i ideałów określany jest także jako samowychowanie. Samodzielne zdobywanie wiedzy w zakresie podstawowym oraz prostych umiejętności zawodowych nazywane jest samouctwem”²⁰.

Z kolei pojęcie samorealizacji – używane niekiedy zamiennie w stosunku do takich terminów, jak: samourzeczywistnienie, samodoskonalenie, samorozwój lub samoaktualizacja – ogólnie oznacza stałe dążenie do realizacji swojego potencjału, rozwijania wielorakich talentów oraz możliwości. Jest to zatem proces stawania się tym, kim by się chciało być, proces dążenia do spełnienia swojego przeznaczenia czy wręcz powołania.

Dla porządku należy jeszcze w tym miejscu zasygnalizować, że termin ten z natury rzeczy stał się ważną kategorią pojęciową również dla pedagogów, którzy na ogół samorealizację traktują jako jeden z celów w procesie edukacji młodego pokolenia, ale także jako pewną właściwość człowieka, dzięki której osiąga on poczucie szczęścia, spełnia marzenia, optymalizuje rozwój talentów. Jednocześnie sam proces wychowania do samorealizacji dokonuje się

18 W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 55–56.

19 Idem, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1975, s. 257.

20 J. Półturzycki, op. cit., s. 159.

w kontekście określonych rodzajów ludzkiej aktywności, w toku całego ludzkiego życia oraz we wszystkich obszarach ludzkiej egzystencji, zwłaszcza w rodzinie, szkole, grupach społecznych, środowisku pracy, w czasie wolnym, kontakcie z mediami czy podczas aktywności społeczno-kulturalnej.

Nieco inaczej samorealizację widział Erich Fromm, który kładł nacisk na rolę człowieka w wyzwaniu określonej formy własnej aktywności życiowej. W praktyce aktywność taka odnosi się do dwóch rzeczywistości, tj. tego, jakimi zasobami człowiek dysponuje jako źródło potencjalnych zdolności i całości doświadczenia życiowego, i tego, co jest subiektywną skalą oceny wyników osiągniętych w rezultacie podejmowanych działań²¹.

Samorealizacja jest zatem procesem subiektywnie odczuwanego poczucia zadowolenia z podejmowanych działań jako wyraz najgłębszych ludzkich pragnień (osiąganie celów etapowych). W tym sensie każdy człowiek dysponuje określonymi zasobami (siłami), lecz nie każdy potrafi je odkryć, wydobyć i uruchomić, przy czym możliwości rozwinięcia ludzkich zasobów w znacznym stopniu zależą od okoliczności, warunków oraz różnorodnych czynników zewnętrznych, z którymi w ciągu swojego życia styka się jednostka²².

Ważnym terminem związanym z podmiotową aktywnością jest niewątpliwie pojęcie rozwoju. Najogólniej rzecz biorąc, rozwój to wszelki długotrwały proces kierunkowych zmian, w którego toku obiekty przechodzą od form lub stanów prostszych do form lub stanów bardziej złożonych, doskonalszych pod określonym względem. W ten sposób rozumiane pojęcie rozwoju ściśle wiąże się z postępowaniem jako zmianą na lepsze, wszelką poprawą dotychczasowego stanu rzeczy pod określonym względem. Nas interesuje tutaj przede wszystkim rozwój (postęp) psychospołeczny. W filozofii społecznej pojęcie to oznacza zazwyczaj proces doskonalenia się ludzkości aż do stanu idealnego, m.in.: wyzwolenia od przesądów, usunięcia społecznej niesprawiedliwości, pełnego zaspokojenia potrzeb, zmniejszenia zależności człowieka od ślepych sił przyrody, zapewnienia wszystkim ludziom możliwości samorealizacji. Pierwsi głosiciele idei postępu uważali, że człowiek jako istota zdolna do uczenia się gromadzi przez pokolenia wiedzę, która czyni go coraz lepszym i szczęśliwszym²³.

21 Zob. E. Fromm, *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, Warszawa 2006.

22 Ibidem.

23 Zob. *Mała encyklopedia powszechna PWN*, red. C. Sojecki, Warszawa 1969, s. 616.

Piotr Sztompka zwraca uwagę, że istotną cechą rozwoju społecznego jest proces, w którym każdy późniejszy stan systemu przedstawia wyższy poziom wybranej cechy (np. rosnące zróżnicowanie struktur, wyższa wydajność ekonomiczna) lub każdy późniejszy stan systemu zbliża go do pożądanego stanu: do równości społecznej, powszechnego dobrobytu czy reprezentacji demokratycznej. Pojęcie rozwoju, oczywiście, wychodzi z założenia o jego nieuchronnej oraz liniowej niejako konieczności, co nie oznacza wszak, że nie może on przybrać formy okresowego bądź bezwzględnego regresu²⁴.

Charakterystyka strategii uczenia się

Strategie obejmują określoną procedurę postępowania w procesie uczenia się oraz pozwalają osobie uczącej się zrozumieć, dlaczego postępuje w taki właśnie sposób. Czynią ją uczącą się świadomie. Warto też dodać, że strategie uczenia się są sposobami działania, określonymi czynnościami podejmowanymi świadomie po to, żeby zapamiętać informacje oraz potrafić je sobie przypomnieć w określonych sytuacjach, np. zagrożeniach.

Omawiając strategie uczenia się, warto zaznaczyć, że obecnie dostępne podręczniki i monografie z obszaru bezpieczeństwa człowieka nie poświęcają temu zagadnieniu odpowiednio dużo miejsca. Niektóre pomijają najbardziej skuteczne metody, a większość nie podaje żadnych wskazówek w tym zakresie. Dodać należy, że uczący się mają często niewielką świadomość względnej skuteczności różnych technik uczenia się i większość twierdzi, że nigdy nikt nie mówił im jak się uczyć.

Martin Wedell zaleca radykalną zmianę systemu edukacji poprzez odejście od systemu, w którym nauczanie i uczenie się są tradycyjnie postrzegane wyłącznie jako przekazywanie wiedzy na rzecz systemu, w którym spodziewanym wynikiem jest „zdobycie umiejętności tworzenia własnej, bardziej osobistej wiedzy”²⁵.

24 P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2007, s. 23.

25 M. Wedell, *Planning for Educational Change: Putting People and Their Contexts First*, Londyn–Nowy Jork 2009, s. 16.

W literaturze pedagogicznej najczęściej wymienia się cztery rodzaje strategii uczenia się: powtarzanie, opracowywanie, organizowanie i metapoznawcze²⁶.

Strategia powtarzania sprawia, że określone informacje stają się przedmiotem działań podejmowanych przez osobę uczącą się i zostają powiązane z jego wiedzą uprzednią, czyli informacjami i doświadczeniami przechowywanymi w pamięci trwałej. Osoba może powtarzać materiał w sposób mechaniczny, tzn. całkowicie zgodnie z przekazem (słowo po słowie, w myśli bądź na głos). Może również powtarzać w sposób złożony z wykorzystaniem takich strategii jak podkreślanie czy zapiski na marginesach. Powtarzanie złożone pozwala utrwalić i zrozumieć bardziej skomplikowany materiał. Podkreślanie polega na zaznaczaniu ważnych fragmentów myśli. Pomaga to zlokalizować najważniejsze fragmenty tekstu, co ułatwia jego przeglądanie oraz pamięciowe uczenie się. Ponadto wymaga od osoby uczącej się powiązania wiedzy zawartej w tekście z wiedzą uprzednią (uczeń jest zobowiązany podjąć decyzję odnośnie do określonego fragmentu; uświadamia sobie to, co już wie oraz to, co dla niego nieznanne). Zapiski na marginesach to strategia, dzięki której uczeń koduje tekst i nadaje znaczenie poszczególnym jego fragmentom²⁷.

Większość osób uczących się wierzy, że wielokrotne czytanie materiału to skuteczny sposób uczenia się, a badania potwierdzają, że kilkukrotne czytanie rozdziałów z podręczników jest najczęściej stosowaną strategią. W jednym z badań okazało się, że około 2/3 studentów deklaruje, że przed egzaminami czyta wiele razy rozdziały ze skryptu. Powtarzanie na pewno może wzmocnić zapamiętywanie. Nic dziwnego, że liczne badania wykazały, że pamiętanie jest często wzmocniane, gdy uczący się mają kontakt z informacją więcej niż jeden raz. Chociaż studenci korzystający z bardziej aktywnych strategii, promujących głębsze przetwarzanie i lepsze pamiętanie, wykazują tendencję do osiągnięcia wyższych wyników na egzaminach niż wielokrotnie czytający materiał, większość nie stosuje tych aktywnych strategii²⁸. Badania dowiodły, że wielokrotna ekspozycja materiału szkolnego zwiększa skuteczność uczenia się ponad to, co wynika z pojedynczego czytania. To niezbyt zaskakujące odkrycie wyłoniło się z różnych badań laboratoryjnych. Przykładowo, John T. Amlund

26 R.I. Arends, op. cit., s. 488–499.

27 Ibidem, s. 491–493.

28 L.M. Carrier, *College student's choices of study strategies*, „Perceptual and Motor Skills” 2003, nr 96.

i jego współpracownicy losowo przydzielili studentów do grup czytających tekst raz, dwa lub trzy razy. Osoby czytające więcej niż jeden raz powtarzały tę czynność w niewielkich odstępach czasu. Następnie studenci wykonywali test swobodnego odtwarzania polegający na reprodukowaniu tego wszystkiego, co zapamiętali oraz test uzupełniania. Osoby, które czytały tekst parokrotnie, odtworzyły istotnie większą liczbę słów i odpowiedziały prawidłowo na więcej zadań testowych niż te, które czytały tylko jeden raz. W kolejnym teście, po tygodniu, różnice utrzymały się tylko częściowo. Co ważne, nie było różnic w sprawdzianie bezpośrednim między czytającymi dwa i trzy razy. Autorzy wywnioskowali, że korzyści z powtarzanej ekspozycji na tekst są większe podczas pierwszego powtórnego czytania. Kolejne czytanie zdaje się, że nie przynosi dodatkowych korzyści²⁹.

Istotą strategii opracowywania jest dodawanie szczegółów, które czynią informację bardziej znaczącą, ułatwiają jej zakodowanie. Sprzyjają przeniesieniu informacji z pamięci krótkotrwałej do pamięci trwałej. Dzięki strategiom opracowywania powstają skojarzenia i połączenia pomiędzy nową informacją a tym, co uczniowi bliskie. Do strategii opracowywania należą: notowanie, analogie, 6P.

Notowanie to przygotowywanie własnych notatek przedstawiających zagadnienie w sposób syntetyczny. Prawidłowo przygotowywane notatki sprzyjają organizowaniu informacji, w ten sposób ułatwiają ich przetwarzanie oraz kojarzenie z wiedzą uprzednią. Dobra notatka obejmuje podstawowe idee, główne myśli zapisane w sposób schematyczny, jest posumowaniem tego, co najistotniejsze. Analogie polegają na poszukiwaniu podobieństw między – często bardzo odmiennymi – rzeczami, zjawiskami, cechami. Strategia 6P pracy z tekstem obejmuje sześć następujących po sobie kroków³⁰. Przykładowo, w pracy z rozdziałem o królestwie zwierząt z podręcznika do biologii ta metoda może wyglądać następująco:

- przejrzyj – szybko przeglądam treść rozdziału i dzielę go na sensowne części, którymi mogą być poszczególne podrozdziały;

29 J.T. Amlund, C.A.M. Kardash, R.W. Kulhavy, *Repetitive reading and recall of expository text*, „Reading Research Quarterly”1986, nr 21, s. 49–50.

30 R.I. Arends, op. cit., s. 493–495.

- pytaj – do każdej części formułuję pytania (Jakie są cechy wspólne zwierząt? Czym się różnią zwierzęta kręgowce od bezkręgowych?);
- przeczytaj – czytam każdą część tekstu i szukam odpowiedzi na postawione pytania;
- pomyśl – próbuję zrozumieć informacje, które stanowią odpowiedź na dane pytanie;
- powiedz – swoimi słowami próbuję opowiedzieć, o czym są poszczególne fragmenty tekstu;
- powtórz – przeglądam w myślach cały tekst, odtwarzam jego główne treści.

Strategie organizowania pozwalają osobie uczącej się zwiększyć sensowność materiału, nadać mu indywidualne znaczenie. Ich istotą jest ujmowanie materiału w określoną strukturę, nową, własną. Do tych strategii należą: spis treści, mapy mentalne, mnemonika. Spis treści pomaga uczniowi w poszukiwaniu korelacji między tematami, poszczególnymi ideami a ideą naczelną. Ukazuje również wzajemną zależność między poszczególnymi aspektami³¹. Mapy mentalne, zwane także mapami myśli, stanowią alternatywną strategię sporządzania notatek. Skłaniają do opracowywania materiału w sposób syntetyczny, kompleksowy i wszechstronny. Stwarzają możliwość operowania słowem pisanym i obrazem. Zachęcają do kodowania, nadawania znaczenia, wartościowania, ustalania hierarchii (sprzyja temu operowanie kolorami, numerami). Ich niebywałym atutem jest stymulowanie pracy zarówno prawej, jak i lewej półkuli mózgu, co czyni proces uczenia się bardziej efektywnym. Mnemonika jest tą kategorią strategii uczenia się, która pomaga zorganizować informacje tak, że dochodzą one do pamięci czynnej w postaci znajomych wzorców, dlatego łatwiej dopasować je do schematów w pamięci trwałej³². Mnemonika pozwala na posługiwanie się skojarzeniami, fantazjowaniem, kreowaniem absurdalnych i dynamicznych historyjek ułatwiających zapamiętywanie, a następnie przypominanie informacji.

Strategie metapoznawcze przejawiają się w zdolności ucznia do obserwowania własnego procesu myślenia oraz umiejętności wykorzystywania określonych strategii uczenia się. Metapoznanie to „[...] wiedza, jaką ma się

31 Ibidem, s. 495–496.

32 Ibidem, s. 496.

o własnych procesach poznawczych. Pojęcie metapoznania zawiera obok innych rzeczy aktywne nadzorowanie, konsekwentne regulowanie i zestrzajanie tych procesów w odniesieniu do obiektu poznania, zwykle w jakimś konkretnym celu związanym z tym obiektem³³. Metapoznanie obejmuje wiedzę o poznawaniu i monitorowanie poznawcze. Wiedza o poznawaniu to informacje o własnych procesach myślenia i rozumienie tych procesów, a także wiedza o istniejących, zróżnicowanych w zależności od sytuacji dydaktycznej strategiach uczenia się. Z kolei monitorowanie poznawcze jest umiejętnością wykorzystywania strategii uczenia się stosownie do sytuacji dydaktycznej, umiejętnością monitorowania pracy daną strategią oraz dokonywania oceny jej adekwatności i skuteczności³⁴.

Rozpatrując strategie uczenia się z punktu widzenia psychologii uczenia się, możemy wyróżnić trzy zasadnicze strategie (szkoły psychologiczne), które wniosły istotny wkład w teorię uczenia się. Są to strategie: poznawcza, humanistyczna oraz behawioralna. Każda z nich przygląda się procesowi nauki z innego punktu widzenia. Ich poglądy nie są sprzeczne, raczej się uzupełniają lub (niekiedy) są zbieżne. Strategia poznawcza interesuje się procesami związanymi z uczeniem się. Szkoła behawioralna zajmuje się zachowaniami nauczyciela i innymi zewnętrznymi czynnikami, które mają wpływ na proces uczenia się. Z kolei szkoła humanistyczna rozpatruje kształcenie jako środek służący zaspokajaniu emocjonalnych i rozwojowych potrzeb uczącego się.

Strategia poznawcza koncentruje się na stymulowaniu i rozwijaniu zdolności poznawczych uczniów, co z kolei poprawia ich zdolność uczenia się. Ta strategia zamiast patrzeć na inteligencję, postrzega umiejętności poznawcze w sposób całościowy, obejmuje aspekty społeczne, emocjonalne i wyobraźniowe. Osoba ucząca się sama musi nadać informacjom znaczenie. Żeby zrozumieć przyswajane treści i osiągnąć w tym zakresie cel, należy budować nową wiedzę na wiadomościach już przyswojonych przez uczącego się. Nowo zdobyta wiedza ma oparcie w tym, co dana osoba zrozumiała wcześniej, w doświadczeniu związanym chociażby z rozdzielaniem różnych rzeczy.

Strategia humanistyczna kładzie nacisk na zaspokajanie emocjonalnych potrzeb uczącego się. Według psychologów humanistycznych skutkiem

33 Ibidem, s. 497.

34 Ibidem, s. 497–478.

poczucia strachu, porażki i odrzucenia jest nieprzystosowanie. Część osób w trosce przede wszystkim o bezpieczeństwo zamyka się w sobie; takie zachowanie skutkuje przygnębieniem i brakiem wiary w siebie. Z kolei inni mszczą się za krzywdy, przeszkadzając w zajęciach. W obu przypadkach cierpią wychowankowie – proces uczenia się jest zakłócony.

W szkole behawioralnej uczący się powinien w trakcie pracy otrzymywać informacje zwrotne, czyli wzmocnienia. Wzmocnienie powinno zostać zastosowane jak najszybciej po wykonanej przez ucznia pracy. Uczeń, którego praca zazwyczaj jest sprawdzana od razu, jest bardziej zmotywowany niż ten, który musi czekać tygodniami na informację zwrotną w postaci zaliczenia. Dobrzy nauczyciele starają się udzielać informacji od razu, żeby na wzmocnienie nie trzeba było czekać.

Na efektywne posługiwanie się strategiami uczenia się ma wpływ znajomość własnego stylu uczenia się. Pozwala ona na celowe, nieprzypadkowe użytkowanie strategii uczenia się. Uczeń świadomy własnego stylu uczenia potrafi korzystać z tych strategii, które zwiększają szanse na osiągnięcie sukcesu.

Zakończenie

Reasumując rozważania w niniejszym artykule, należy stwierdzić, że proces uczenia się treści z obszaru bezpieczeństwa wymaga wielu połączonych ze sobą elementów, które w praktyce działaniowej odgrywają znaczącą rolę. Wymienić można tutaj m.in.: zdobywanie wiedzy, praktyczne jej zastosowanie, ćwiczenia, informacje zwrotne czy komunikację. Mądre i skuteczne stosowanie strategii uczenia się powinno kształtować odporność człowieka na zagrożenia. Żeby tak się stało, jest konieczna zmiana sięgająca fundamentów edukacji, poprzedzona refleksją nad tym, czego i jak się uczyć. Uczenie się wymaga wykorzystywania nowych kanałów przekazu, większej różnorodności programów nauczania, a także stworzenia systemu oferującego bogaty wybór.

W nowocześnie pojmowanej strategii uczenia się szczególnie ważne jest to, żeby młodzież mogła rozwijać osobowość i przygotowywać się do dorosłego, obywatelskiego życia, a nie tylko do spełniania wymagań, które wynikają z realizacji celów i zadań nauczania poszczególnych przedmiotów.

W związku ze współczesnymi zagrożeniami pojawia się zarysowana przez Teresę Borowską tendencja, która nawiązuje do potrzeb edukacyjnego

przygotowania jednostki ludzkiej do radzenia sobie z różnymi zagrożeniami, głównie poprzez rozwój jej zdolności tworzenia własnej egzystencji³⁵.

W związku z tym bardzo ważne jest promowanie kultury uczenia się przez nauczyciela, programów nauczania oraz programów doskonalenia pedagogów. Rolą nauczyciela jest nie tylko pomoc w dokonywaniu wyborów, lecz także jasne przedstawienie uczniom celu uczenia się.

W strategicznych możliwościach kształtowania bezpieczeństwa człowieka konieczne jest kształtowanie perspektywy przyszłościowej. Poszukiwanie różnych możliwości generowania kreatywnej postawy życiowej jednostki, żeby posiadała wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne w osiągnięciu poczucia bezpieczeństwa.

Zdaniem Bogdana Suchodolskiego³⁶ edukacja współczesna jest bardziej nastawiona na strategię posłuszeństwa i adaptacji. Kiedy mówimy o konieczności wprowadzenia młodych pokoleń do życia społecznego, zakładamy, że chodzi tu o posłuszeństwo uznanym normom i modelom, dobrze zorganizowanym instytucjom. Z jednej strony istnieją programy racjonalne, użyteczne, pragmatyczne, z drugiej, pojawiają się programy stanowiące wizje, idee utopijne, alternatywne.

Proces uczenia się jednostki i – co za tym idzie – społeczeństwa nabiera wspólnie nowego znaczenia, stanowi istotę sensu życia ludzkiego oraz warunek do tworzenia społeczeństwa kognitywnego, społeczeństwa wiedzy, dzięki czemu człowiek ma szansę stać się rzeczywistym podmiotem, świadomie decydującym o własnym bezpieczeństwie.

Bibliografia

- Amlund J. T., Kardash C.A.M., Kulhavy R.W., *Repetitive reading and recall of expository text*, „Reading Research Quarterly” 1986, nr 21.
Arends R. I., *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994.

35 T. Borowska, „Homo construens” – człowiek budujący. *Edukacyjne przygotowanie do radzenia sobie z różnymi zagrożeniami*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, red. J. Gnitecki, J. Rutkowiak, Warszawa–Poznań 1999, s. 351.

36 B. Suchodolski, *Edukacja permanentna – rozdroże i nadzieje*, Warszawa 2003, s. 35–36.

- Borowska T., „*Homo construens*” – człowiek budujący. *Edukacyjne przygotowanie do radzenia sobie z różnymi zagrożeniami*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, red. J. Gnitecki, J. Rutkowiak, Warszawa – Poznań 1999.
- Carrier L.M., *College student's choices of study strategies*, „Perceptual and Motor Skills” 2003, nr 96.
- Czuryk M., Drabik K., Pieczywok A., *Bezpieczeństwo człowieka w procesie zmian społecznych, kulturowych i edukacyjnych*, Olsztyn 2018.
- Fromm E., *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, Warszawa 2006.
- Gierszewski J., Pieczywok A., *Społeczny wymiar bezpieczeństwa człowieka*, Warszawa 2018.
- Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 1997.
- Karpiuk M., *Ograniczenie wolności uzewnętrzniania wyznania ze względu na bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2017, t. 9.
- Klus-Stańska D., *Paradygmaty dydaktyki. Myśleć teorią o praktyce*, Warszawa 2018.
- Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2012.
- Ledzińska M., Czerniawska E., *Psychologia nauczania. Ujęcie poznawcze*, Warszawa 2011.
- Mała encyklopedia powszechna PWN*, red. C. Sojecki, Warszawa 1969.
- Nawroczyński B., *Zasady nauczania*, Wrocław 1957.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1975.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1987.
- Pieczywok A., *Działania społeczne w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego*, Lublin 2018.
- Pieczywok A., *Idee bezpieczeństwa człowieka w teoriach i badaniach naukowych*, Bydgoszcz 2021.
- Pólturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1999.
- Suchodolski B., *Edukacja permanentna – rozdroże i nadzieje*, Warszawa 2003.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2007.
- Wedell M., *Planning for Educational Change: Putting People and Their Contexts First*, Londyn–Nowy Jork 2009.
- Włodarski Z., *Psychologiczne prawidłowości uczenia się i nauczania*, Warszawa 1980.
- Zdybel D., *Metapoznanie – ukryty wymiar kompetencji uczenia się*, [w:] *Kompetencje kluczowe dzieci i młodzieży. Teoria i badania*, red. J. Uszyńska-Jarmoc, M. Bilewicz, Warszawa 2015.

Learning Strategies for Human Security – Theoretical Approaches

Abstract

The text of the article indicates an important area of acquiring knowledge about human security, as it concerns learning strategies. This strategy, in addition to teaching strategies, constitutes the most important processes in human education. The contemporary world is full of various threats, and therefore there is a need to develop appropriate learning strategies that will help effectively acquire knowledge and skills, adapt to new conditions and cope with crises. Learning strategies are also helpful in the development of the human personality, in preparation for social life, and in education for security. The aim of this article is to determine the complexity of learning strategies in the context of human security, including indicating the types of these strategies and their use in counteracting various threats. The article consists of four parts: introduction, analysis of the concept of learning, indication of basic concepts related to learning strategies, characteristics of selected learning strategies, and summary.

Keywords

threats, human security, learning, learning strategies, education